

Т. О. ГЛАДУН  
аспірант

Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка

## РОЗБУДОВА ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ ЯК УМОВА РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ

*У статті із соціально-педагогічних позицій розглянуто вплив інклюзивної освіти як умову розвитку соціальної компетентності дітей з інвалідністю. Методами дослідження було обрано аналіз наукової літератури, синтез, систематизацію та узагальнення поглядів учених. Проаналізовано динаміку розвитку суспільних поглядів на спільне навчання дітей з інвалідністю, а також стан наукової розробки проблеми інклюзивного навчання в Україні. Визначено роль інклюзивної освіти в розвитку соціальної компетентності дітей зазначеної категорії, обґрунтовано сучасну суспільну потребу в розвитку соціальності цієї категорії дітей. Зазначено, що перспективами подальших наукових розвідок є соціальна інклюзія дітей.*

**Ключові слова:** інклюзивна освіта, соціальна інклюзія, інтеграція, соціальна компетентність, діти з інвалідністю.

В умовах підвищення суспільних вимог до рівня компетентності сучасної людини основною потребою кожної особистості, зокрема осіб із обмеженими психофізичними можливостями, стає отримання освіти, можливість реалізувати себе. Разом із цим, головним завданням кожного суспільства є створення рівних умов і можливостей доступу до освіти на кожному етапі розвитку особистості для здобуття професії, задоволення потреб в організації вільного часу, використання творчого та інтелектуального потенціалу, участі в громадському житті незалежно від рівня здоров'я та можливостей розвитку.

Аналіз літературних джерел свідчить про неухильне зростання наукового інтересу до розробки проблеми створення освітнього середовища, доступного для дітей із особливими освітніми потребами, що потенційно гармонізує розвиток фізичних і духовних сил, здібностей, обдарувань особистості, оптимізує її потенціал в умовах гуманізації суспільства, забезпечує формування внутрішньої інтелектуально-моральної свободи дитини, орієнтує її на соціально значущі духовні цінності.

Методологічним підґрунтям для розробки проблеми інклюзії є світоглядні гуманістичні теорії (Л. Бінсвангер, Х. Блум, Ж. Бод, Е. Гідденс, Ж. Дерріда, Е. Дюркгейм, Т. Лукман, М. Мардяєв, Ж. Сарт, В. Соловійов, Г. Сковорода, П. Флоренський, П. Юркевич, М. Хайдеггер та ін.), у межах яких обґрунтовано ідеї необхідності толерантного сприйняття відмінностей у суспільстві.

Наукові розвідки з цієї проблематики здійснили зарубіжні вчені (Г. Банч, Р. Деніелс, Д. Депплер, Ч. Веббер, Д. Голдберг, П.-Дж. Карлінг, Ш. Крокер, Г. Лефлі, Д. Лупарт, Д. Мітчел, К. Стаффорд, П. Хакслі, А. Хатфілд, С. Трістрам).

Особливий інтерес викликають праці науковців із близького зарубіжжя, оскільки там через розгортання спільних суспільно-історичних процесів складалася аналогічна соціокультурна ситуація щодо освіти людей з інвалідністю. Сьогодні проблему інклюзивної освіти порушено в працях таких російських дослідників: С. Бородіна, Н. Валентик, В. Варава, Л. Кузнецова, І. Лапицька, В. Лопатіна, Н. Назарова, М. Перфільєва, Н. Семаго.

Серед наукових досліджень, де висвітлено концептуальні основи впровадження інклюзивної освіти в систему освіти України, особливий інтерес становлять праці В. Бондаря, В. Засенко, І. Іванової, Т. Ілляшенко, Ю. Кавун, І. Калініченко, Я. Катюк, Л. Коваль, А. Колупаєвої, К. Кольченко, С. Литовченко, Ю. Найда, Г. Нікуліної, Г. Першко, Т. Сак, Л. Сердюк, В. Синьов, Н. Софій, П. Таланчука, О. Таранченко, А. Шевцов, І. Ярмошук та ін.

Соціально-педагогічний аспект розвитку осіб з інвалідністю в освітньому середовищі розкрито сучасними вченими – соціальними педагогами: М. Андрєєвою, Ю. Богінською, О. Рассказовою, С. Харченком, М. Чайковським та ін. Аналізуючи праці дослідників, відзначимо, що термінологічна та науково-методична база інклюзивної освіти є досить розробленою – як у нашій країні, так і за кордоном. Однак учені зосереджують увагу, насамперед, на адаптаційних, дидактичних особливостях навчання дітей з особливими потребами, не розкриваючи повною мірою соціально-педагогічні проблеми розвитку соціальної компетентності особистості в умовах інклюзії.

**Мета статті** полягає в аналізі процесу запровадження в Україні інклюзивної освіти як умови розвитку соціальної компетентності дітей з інвалідністю.

Досліджуючи процес розбудови інклюзивної освіти в Україні як одну з умов розвитку соціальної компетентності дітей з інвалідністю, зауважимо, що історично на українських теренах розвивалася сегрегаційна система освіти дітей з інвалідністю. Так, до 90-х рр. ХХ ст. роботу з такими дітьми здійснювали в спеціальних установах, ізольовано від суспільства. Незважаючи на розробки українських учених, які зробили значний внесок у напрямі обґрунтування можливості соціального розвитку дітей з інвалідністю, проблема включення в освіту дітей з особливими потребами залишалася нерозробленою, а отримання дитиною з особливими потребами життєвого досвіду відбувалося внаслідок її інвалідизації як засвоєння негативного соціального конструкту. Таким чином, певна кількість дітей із множинними порушеннями залишалася без можливості реалізації свого права на освіту. Для таких дітей передбачено індивідуальну форму навчання. Варто наголосити, що діти з особливими потребами не мали змоги повністю відчувати себе частиною дитячого колективу, і сам колектив відчужувався через відсутність досвіду спілкування з такими дітьми. Дитина з особливостями розвитку була позбавлена можливості брати активну участь у житті суспільства та бути соціально значущою в цьому колективі, а відтак діти поступово починали уникати спілкування із соціумом.

Отже, оскільки суспільна свідомість нашої країни довгі роки формувалася в сегрегаційних соціокультурних параметрах сприйняття інвалідності, громадськість виявилася не повністю готовою до інтеграції ідеї соціального “включення” людей з особливими потребами в систему загальної освіти. Тож перебудова соціального середовища та суспільної свідомості виявляється необхідною для людей з особливими потребами та для всього суспільства в цілому, оскільки внаслідок інклюзивної взаємодії всі учасники процесу вчаться толерантності та набувають нові знання та певний досвід толерантного ставлення та взаєморозуміння.

Аналізуючи проблему розбудови інклюзивної освіти в Україні у контексті сприяння розвитку соціальної компетентності дітей з інвалідністю, відзначимо, що інклюзивна освіта – термін, який уперше прозвучав у Саламанкській декларації про принципи, політику та практичну діяльність у сфері освіти осіб з особливими потребами, яку було прийнято на Всесвітній конференції з цього питання в червні 1994 р. Саме цей документ і став першим міжнародним документом, у якому було наголошено на необхідності проведення освітніх реформ у напрямі інклюзивної освіти.

Сьогодні в сучасній світовій освітній політиці, як підтверджує аналіз науково-педагогічних джерел і міжнародних нормативно-правових документів, визначено кілька підходів до надання освіти дітям з обмеженими можливостями. Основні з них: мейстрімінг (mainstreaming), інтеграція (integration), інклюзія (inclusion). Варто зазначити, що всі ці терміни в зарубіжній практиці використовують як близькі в змістово-понятійному сенсі, втім не тотожні [1, с. 16].

Досліджуючи це питання, зазначимо, що система освіти України відкриває для дітей з обмеженими психофізичними можливостями нові, більш ефективні шляхи інтеграції в суспільство, що відображено в нормативних документах як міжнародного, так і внутрішньодержавного рівнів: Конвенції ООН про права дитини (ратифікована Постановою ВР від 27.02.1991 р. № 789-ХІІ (789-12)), Конвенції про захист і заохочення прав і гідності інвалідів (грудень 2006 р.), Конституції України, законах України “Про дошкільну освіту”, “Про освіту”, “Про загальну середню освіту”, “Про реабілітацію інвалідів в Україні”, “Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні”, “Про охорону дитинства”, “Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання” (від 01.10.2010 р. № 912), Указах Президента України “Про додаткові заходи щодо підвищення якості освіти в Україні” від 20.03.2008 р. № 244, “Про додаткові невідкладні заходи щодо створення сприятливих умов для життєдіяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями” від 18.12.2007 р. № 1228, постановах Кабінету Міністрів України “Про затвердження плану заходів щодо створення безперешкодного життєвого середовища для осіб з обмеженими фізичними можливостями та інших маломобільних груп населення на 2009–2015 роки” від 29.07.2009 р. № 784, “Безбар’єрна Україна”.

Згідно з наказом МОН від 01.10.2010 р. № 912 інклюзію розглядають як процес збільшення ступеня участі всіх громадян у соціальному житті. Це політика й процес, що дає можливість усім дітям брати участь у всіх програмах. Інклюзивна освіта – це система освітніх послуг, що ґрунтується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права здобувати її за місцем проживання, що передбачає навчання дитини з особливими освітніми потребами в умовах загальноосвітнього закладу.

Згідно з наказом МОН України “Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання” від 01.10.2010 р. № 912, мета інклюзії в освіті полягає в ліквідації соціальної ізоляції (виключення), що є наслідком негативного ставлення до поняття різноманітності. Відправною точкою цього поняття є переконання, що освіта є одним із основоположних прав людини та основою для більш справедливого суспільства.

Розглянемо детально становлення інклюзивного підходу до навчання, оскільки це є суттєвим для розкриття порушеної проблеми. Ми поділяємо думку білоруських учених А. Конопльової та Л. Лещинської про те, що “включення” (інклюзія, на відміну від інтеграції) характеризує більш глибокі процеси, що відбуваються в суспільстві” [1]. На відміну від інтеграції, що відображає спробу наблизити рівень дітей з особливими потребами до вимог загальноосвітніх шкіл, інклюзія передбачає пристосування шкіл та їх загальної освітньої філософії та політики до потреб усіх учнів – як обдарованих дітей, так і тих, які мають особливі потреби. Інклюзія потребує змін на всіх рівнях освіти, оскільки це – особлива система навчання, яка охоплює весь різноманітний контингент учнів і диференціює освітній процес, задовольняючи потреби учнів усіх груп і категорій.

Зауважимо, що ідея інклюзивної освіти полягає у зміні умов у суспільстві в бік посилення суспільної толерантності до особливостей людей із інвалідністю. Стосовно порушеного питання О. Ярська-Смірнова зазначає, що порушення розвитку особистості багато в чому каталізується соціальним середовищем і в більшості випадків від ставлення оточуючих людей залежить ступінь важкості того чи іншого онтогенетичного дефекту, тому першочерговим є не порушення розвитку, а суб’єкт, його особистісні якості, людська гідність. Людина стає особою з обмеженими можливостями в тому випадку, якщо її зовнішній вигляд, поведінка, стан здоров’я не відповідають системі норм, прийнятих у тому суспільстві та в тій культурі, до якої вона належить [5]. В. Бондар відзначає, що сама ідея інклюзії базується на тому, що життя та побут людей з обмеженими можливостями мають бути найбільш наближені до умов і стилю життя суспільства, в якому вони перебувають. Стосовно дітей з обмеженими психофізичними можливостями це означає, що дитина повинна мати можливість задовольнити свої потреби через соціальні зв’язки [4].

Учені відзначають, що в українській освітній практиці процес інклюзії має два типи: часткова та повна інклюзія. При повній інклюзії діти з особливими освітніми потребами проводять увесь час у загальноосвітніх

класах [1]. Поділяємо думку Г. Банча, який стверджував, що “інклюзія” передбачає ідею, що всі учні повинні та можуть навчатися в одному освітньому середовищі без сегрегації певної групи учнів [7]. Саме повний тип інклюзії можна розглядати як справжню освітню інклюзію. Але реально ситуація в Україні така, що брати участь у такому типі інклюзії можуть тільки діти з порушеннями зору, слуху, мови, рухової сфери та з неважкими інтелектуальними порушеннями, тобто з певними порушеннями, що не заперечує наближення розвитку дітей до умов освітнього середовища.

При частковій інклюзії діти з особливими потребами навчаються в окремому спеціальному класі або відділенні школи та відвідують тільки окремі загальноосвітні заходи.

Відзначимо, що сьогодні в процесі впровадження інклюзивної освіти вчителів можуть виникати проблеми, пов’язані з повноцінною реалізацією освітньої інклюзії, оскільки в Україні тільки розробляють спеціальні програми для навчання дітей з особливостями розвитку. Створення ж програм у край ускладнено через величезну кількість варіантів прояву дефекту. Практично програму треба створювати під кожну дитину індивідуально, а для успішності дітей в освітньому середовищі важлива їх соціальна компетентність, яку набувають унаслідок перебування в соціальному середовищі.

Наголосимо, що саме завдяки соціальній інклюзії повною мірою реалізується можливість дитини отримати високий рівень соціальної компетентності. Розглядаючи соціальну інклюзію, відзначимо думку Ю. Найди та Н. Софій, які зауважують, що інклюзію в освіті можна розглянути як один із аспектів інклюзії в суспільстві взагалі, однак соціальна інклюзія стає можливою через освітню інклюзію [8].

Спираючись на визначення А. Мудрика, будемо розглядати поняття “соціальна компетентність” як соціальний феномен, зміст якого не прив’язаний жорстко до певного освітнього рівня, здібностей і знань особистості, а зумовлений соціальними процесами та змінами, що відбуваються в суспільстві [6].

Зазначимо, що навчання в інклюзивних освітніх закладах корисне й для дітей, показники розвитку яких відповідають “нормі”, членів їхніх родин і суспільства загалом. Це пов’язано з тим, що в інклюзивних класах увага зосереджена, передусім, на розвитку сильних якостей та талантів дитини, а не на фізичній ваді. Взаємодія з іншими дітьми сприяє когнітивному, фізичному, мовному, соціальному та емоційному розвитку дітей з інвалідністю. При цьому діти з типовим рівнем розвитку демонструють відповідні моделі поведінки дітям з особливими освітніми потребами [2, с. 354].

За умови розвитку соціальної компетентності взаємодія дітей з особливими освітніми потребами з однолітками в інклюзивних класах мотивує і тих, і інших до розвитку та цілеспрямованого використання нових знань і вмінь. Завдяки такій взаємодії діти вчаться природно сприймати й толерантно ставитися до людських відмінностей, стають чуйними та готовими до взаємодопомоги.

На основі проведеного аналізу можемо стверджувати, що інклюзивне навчання має велике значення й для сімей дітей, які навчаються в інклюзивному класі. Родини дітей з інвалідністю можуть знайти підтримку з боку інших батьків. Сім'ї дітей, розвиток яких перебуває в межах норми, набувають новий досвід і знання. Вчителі інклюзивних класів, стикаючись із особливостями розвитку дітей з інвалідністю, глибше розуміють індивідуальні відмінності та особливості дітей. Учитель отримує стійку мотивацію до постійного саморозвитку не лише як кваліфікованого спеціаліста, а й як людини взагалі. Інклюзивне навчання можливе лише за умови індивідуального підходу до кожного учня та ґрунтується на толерантності та дотриманні всіх прав і свобод людини, зокрема дитини [3].

Узагальнюючи зазначене з урахуванням особливостей розвитку дітей з особливими потребами, маємо підстави стверджувати, що соціальна компетентність дітей з інвалідністю визначається як базисна інтегральна характеристика особистості, що відображає її досягнення в розвитку стосунків з іншими людьми, внаслідок чого відбувається засвоєння соціальних емоцій, розпізнавання соціальних сигналів, формування навичок, тобто інтеграція до соціальної реальності, що дає дитині можливість ефективно вибудовувати свою соціальну поведінку залежно від ситуації та в співвідношенні з прийнятими в соціумі нормами та цінностями.

**Висновки.** На основі теоретичного аналізу можемо стверджувати, що формування соціальної компетентності в дітей з особливими потребами є необхідною умовою розбудови гуманного та здорового суспільства, оскільки саме через засвоєння соціальної компетентності дитини з особливими потребами в процесі інклюзивної освіти стає можливим її залучення до громади.

Перспективами подальших наукових розвідок є обґрунтування соціально-педагогічних технологій для розвитку соціальної компетентності дітей з особливими потребами в умовах інклюзивної освіти на практиці та вдосконалення фахової підготовки учасників вищезазначеного процесу, щоб уможливити це.

#### **Список використаної літератури**

1. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи : монографія / А. А. Колупаєва. – Київ : Самміт-Книга, 2009. – 272 с.
2. Рассказова О. І. Розвиток соціальності учнів в умовах інклюзивної освіти: теорія та технологія : монографія / О. І. Рассказова. – Харків : ФОП Шейніна О. В., 2012. – 468.
3. Як зробити школу інклюзивною. Досвід проективної діяльності : метод. посіб. – Київ : СПД-ФО Парашин К. С. – 2012 – С. 152.
4. Діти з особливими потребами у загальноосвітньому просторі: початкова ланка / за ред. В. І. Бондаря, В. В. Засенка. – Київ, 2004. – 152 с.
5. Першко Г. О. Підготовка соціальних педагогів до інтеграції дітей з особливостями психофізичного розвитку у середовище загальноосвітнього навчального закладу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Г. О. Першко. – Київ, 2011.
6. Мудрик А. Б. Соціальна компетентність особистості: постановка проблеми і теоретичні аспекти дослідження [Електронний ресурс]. / А. Б. Мудрик. – Режим доступу: [http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/612/1/Соціальна%20компетентність%](http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/612/1/Соціальна%20компетентність%20)

20особистості.%20Постановка%20проблеми%20і%20теоретичні%20аспекти%20дослідження.pdf.

7. Банч Г. О. Поддержка учеников с нарушением интеллекта в условиях обычного класса : пособие для учителей / Г. О. Банч ; пер. с англ. С. Ю. Котова – Москва : МБА. – 64 с.

8. Найда Ю.М. Як досягти змін. Відстоювання інтересів дітей та громадської діяльності: посібник для батьків / Ю. М. Найда, Н. З. Софій, Ю. М. Кавун, Ю. А. Рибачук. – Київ : Крок за кроком, 2004. – 68 с.

*Стаття надійшла до редакції 20.01.2016.*

**Гладун Т. А. Развитие инклюзивного образования в Украине как условие развития социальной компетентности детей с инвалидностью**

*В статье с социально педагогических позиций рассматривается влияние инклюзивного образования как условие развития социальной компетентности детей с инвалидностью. Методами исследования выступили анализ научной литературы, синтез, систематизация и обобщение взглядов ученых. Проанализована динамика развития общественных взглядов на совместное обучение детей с инвалидностью, а также состояние научной разработки проблемы инклюзивного обучения в Украине. Определена роль инклюзивного образования в развитии социальной компетентности детей указанной категории, обоснована современная общественная потребность в развитии социальности этой категории детей. Указано, что перспективами дальнейших научных исследований является социальная инклюзия детей.*

**Ключевые слова:** инклюзивное образование, социальная инклюзия, интеграция, социальная компетентность, дети с инвалидностью.

**Hladun T. Development of the Inclusive Education in Ukraine as a Term of Social Competence Development of Children with Disabilities**

*The depth study of social teaching positions is a purpose of the article as terms of development of social competence of children with disabilities. Methods of research were analysis of scientific literature, synthesis, systematization and generalization of scientists' views. The study gave a reason to analyze the dynamics of the public opinion development of coeducation of children with disabilities; the state of scientific development of inclusive education problems in Ukraine was analyzed. Based on the analysis of the scientific and educational sources and international legal documents, several approaches for providing education to children with disabilities are found. The main of them are including: mainstreaming, integration, inclusion. The author stated that in the national educational practice inclusion process has two types: partial and full inclusion. The role of inclusive education in the development of social competence of children with indicated category was defined, a modern social need in the social development of this children category was substantiated, modern social need of social development of this category of children was substantiated; the meaning of social competence of children with disabilities was specified.*

*Prospects for further scientific studies consisting in substantiating of social and educational technology for the development of the social competence of children with special needs in terms of the inclusive education was highlighted and professional training of participants in the educational process was improved.*

**Key words:** inclusive education, social inclusion, integration, social competence, children with disabilities.